***BOTĂ* – VARIAȚIE FORMALĂ ȘI SEMANTICĂ ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE**

1. Considerații preliminare

Articolul de față¹ este conceput ca o documentare din perspectiva evoluției semantice a termenului *botă*, urmărind filonul etimologic prin care a pătruns în graiurile dacoromâne. Termenul este înregistrat în dicționare, de regulă, cu două sau trei intrări omonime. Bogăția semantică, pe de o parte, și multitudinea de derivate și cuvinte contaminate din dacoromână, pe de altă parte, ne-au îndreptat în cercetarea noastră și către analiza altor cuvinte, cu care *botă* s-a intersectat și/sau s-a confundat de-a lungul timpului. În acest sens, am inclus și termeni pentru care *botă* reprezintă adesea o variantă formală, morfologică sau un dublet etimologic, cum sunt, de pildă, *bot*, *boată*, *boț*, și pe alocuri, *băț*, *bătă*, respectiv *bute*.

În analiză sunt cuprinse sensurile atestate în graiurile dacoromâne: (1) ‘băț, băta’, (2) ‘vas de lemn’, (3) ‘umflătură (de diverse tipuri)’, ‘cocoloș’, ‘grămadă’, (4) ‘cizmă’ și (5) ‘ignoranță’. Alături de repartiția dialectală a termenului *botă*, s-au urmărit o serie de aspecte semantice, lexicale și etimologice, dar și fonetice, morfologice. Corpusul consultat pentru ilustrarea sensurilor este alcătuit, în cea mai mare parte, din atlase lingvistice, glosare, dicționare și texte dialectale.

2. *Botă*¹ ‘bătă, băț’

2.1. Aspecte etimologice

Botă cu sensul de ‘bătă, băț’ < magh. *bot* este răspândit în Transilvania, Maramureș, nordul Moldovei și în graiurile dacoromâne vorbite în Ungaria (DA, s.v.; CADE, s.v.). Cea mai veche atestare a termenului, mai precis „o atestare ardelească”, datează din 1764 și este inclusă în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, de Nicolae Iorga (Gheție 1975, p. 182; DELR I, s.v. *botă*²).

Termenul maghiar *bot* este echivalentul românescului ‘băț, baston, toiag’, fiind utilizat în expresii ca *az isten ver bottal* ‘nice Dumnezeu nu bate cu *bota*’ (TEW, s.v.) sau *bottal ütheti a nyomát* ‘lovești drumul cu un **băț**’, având semnificația de ‘a rămâne cu buzele umflate’ (MRK, s.v. *bot*). Dicționarele românești precizează că *botă* < magh. *bot*, iar variantele/dubletele *bătă* și *băț* care circulă, în general, în ariile sudice provin din vsl. *bütü* (DA, MDA, TDRG² I; cf. TEW). Unele lucrări lexicografice consideră că *botă* este dubletul etimologic al lui *bătă* < vsl. *bütü* (SDLR, CDER).

¹ O serie de soluții etimologice din acest articol au fost propuse în urma unor discuții și sugestii oferite de Dana-Mihaela Zamfir, cercetător II la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, căreia îi mulțumim călduros și pe această cale.

În ceea ce privește varianta *boată*, cu aria de distribuție în Banat și Oltenia, unde apar majoritatea ocurențelor, este menționat în DA etimonul sb. *bota* ‘baston’ sau ‘lovitură’. În schimb, alte dicționare consideră că *boată* este varianta lui *botă* provenit din magh. *bot* (CADE, DELR I).

În TEW și TDRG² I este indicată etimologia lui *botă* din magh. *bot* (cu sensul de ‘piston, baston, tijă’), iar relația dintre magh. *bot* și rom. *bât* sau *băț* este explicată prin sl. **batъ*, **batъ*. În SDLR este menționat faptul că *botă*, cu sensul ‘bătă’ (s.f., pl. *bôte*, din magh. *bot* ‘bătă’, vsl. *bütü* ‘sceptru’), apare cu variantele *bătă* în aria nordică și *boată* în Banat.

Harta 1

În completarea acestor propuneri și în urma analizei întregului material excerptat, forma *boată* este specifică Banatului și Olteniei, față de celelalte zone în care circulă forma *botă* (cf. Harta 1, 2²). Astfel, formele *boată* și *botă* constituie mai degrabă unități lexicale provenite din surse diferite decât variante ale aceluiași etimon, având sensul comun ‘bătă, băț’: *botă* < magh. *bot*, iar *boată* < sb. *băt* (*băta*, *băta*) (SRR I, s.v.). Pe lângă aria de răspândire, un argument îl constituie și aspec-

² Hartile din acest articol au fost realizate cu simboluri, pe baza materialului cartografiat în ALR II și ALR II, s.n. (Harta 1, 2, 3) sau în atlasele regionale din rețeaua NALR (Harta 4), reținându-se doar formele relevante pentru subiectul acestui articol. Punctele de anchetă în care apar alți termeni au rămas nemarcate. Pentru noțiunile ‘baston’, ‘bățul ițelor’ și ‘bățul vătaelor’ din ALR (Harta 1, 2), *boată* formează o arie compactă în jumătatea vestică a Olteniei, sud-vestul Transilvaniei și/sau sud-estul Banatului.

tul fonetic al diftongării vocalei accentuate *o*, urmată în silaba următoare de *a* (*ă*) sau *e*; acest fenomen se observă în elementele din vechiul fond latin, slav sau grecesc, însă nu s-a produs în cazul elementelor maghiare, care au pătruns în limbă după încheierea acestui proces fonetic (Rosetti 1986, p. 331; vezi *infra* 3.1.2.1.).

2.2. Aspecte semantice

În funcție de aspectul și de utilitatea obiectului denumit, putem delimita diverse subcategorii, în care *botă/boată* ajung să aibă specializări semantice pentru diferite obiecte care au ca referent comun ‘băta, bățul’.

2.2.1. ‘Bătă, băț (gros), ciomag’

Atestări cu sensul de ‘bătă, băț (gros), ciomag’ pentru forma *bótă* (s.f., pl. *bóte*), răspândită în Maramureș, Sălaj, Bistrița-Năsăud, Bihor, Suceava și în graiurile din afara țării (Ungaria, Ucraina, Basarabia), se întâlnesc în:

- (1) *blăněsc cu bótă* (ALRR–Mar. II, h. 478: BAT (nucile din nuc) [1192], pct. 237);
- (2) *(le) bat/baț cu bótă*³ (ALRR–Trans. IV, MN 83–84: BAT (nucile din nuc) [1192], pct. 273 – notă, 290 – notă);
- (3) *Fășēm gra^uúnfă. Pe o liăsă: bătj papușóju pī liăsă cu o bótă* (ALR II, s.n. I, h. 115: BATEM PORUMBUL (de pe cocean), pct. 386);
- (4) ... *un om î i mergă [e] cu nēște harbúji / la... tirc / băgás pę-o bótă* // (TD–BN, p. 262);
- (5) *șă pā ála [șarpele] l-am omorí ŷ și... l-an _tăēēē_ cu cuțitu pā dúpă cap / și l-am [e] tras pēēlēā j^ho^z î)i pā jēl / și o am implintă î pā o bótă / șŷ fujēm dúpă cuopfj c® jēl* // (TD–Sălaj, p. 118);
- (6) *[Căți joacă?] jōácă... pătru / [...] doī staū cu... būē⁴ la mînă /... în cășī / ș<... doī staū afără/ cu mîngēa / și dau sã... bătă cēēlālť mîngŷŷ // și cînd ā... lōvíd_mîngēa cū... bótă / trébūē sã mǎrgă și sã se [k] sã lovēáscă bótele)ēoláltă / ș< sã vînă sã-jī î báze... āņ î cásq //* (TD–Sălaj, p. 191).

Ocurențe cu sensul de ‘bătă, băț (gros), ciomag’ pentru forma *boátă* (s.f., pl. art. *bótele*), răspândită în Oltenia, Banat și Banatul sârbesc, se întâlnesc în:

- (7) *Las că El [Domnul] nu dă cu bōáta, numa cu socoata* (TD–Ban. sârb., *Glosar*, s.v.);
- (8) *cît aī dat cu bŷáta-ŷ î cap la lēl, dălóc mŷáre* (NALR–Ban. III, h. 439: VIEZURE [1357], pct. 12 – notă);
- (9) *bat cu bōáta* (NALR–Ban. II, h. 361: DEZGHIOC FASOLEA [1132], pct. 31 – notă);
- (10) *la noī [se zdrobește] cu bōta* (NALR–Criș. III, h. 574: DEZGHIOC FASOLEA [1132], pct. 161 – notă).

Prin extensie, termenul dobândește înțelesul de ‘lovitură’ și este întâlnit în expresia *a bate cu boata, a da cu boata*, cu sensul de ‘a lovi’:

³ În punctele în care există mai multe particularități fonetice, acestea au fost unificate sub forma cea mai apropiată de cea literară.

⁴ Se observă în exemplul (6) că locutorul folosește în același segment discursiv forma din registrul popular *bătă*, în paralel cu regionalismul *botă*.

- (11) *Și să-mi dați apăi, măi pauri, barem vreo cinzeci de boace. Un în cap, o-n căpă-țână* (DSB IV, s.v.);
- (12) *ğō î aJ î s „între uóile mēle nu Ǝe băgá / cá așĐ fe felezás_cu bóta ásta / ye pánă-î lúmeğ / nú_mej pujl níçon î cíñe-J î vȅcÉ”* // (TD-Sălaj, p. 136).

2.2.2. ‘Bătă ciobănească’

Botă devine termen specializat pentru ‘băta ciobănească’, cea mai frecvent întâlnită referință în corpus. Termenul desemnează un băț gros și lung, purtat de păstori de oi și de vite pentru a se putea sprijini sau pentru a se apăra de animale sălbatice:

- (13) *[Dar cum era când te duceai cu oile? Singură te duceai?]*
sȳngură dómná / sȳngură / cu bóta-m_mánă/ și pe cóstă / și-mblám după_uoi /...
 (TD-BN, p. 41);
- (14) *și... / ieu íc cíťă síęa / „mă” íc / „iără viñ î caji-ntre uoi” / íc „am sâ m-eu... bóta / sâ mă trag ím_márzina uóilor di la dęal” / sâ nu sâ báze / cá sâ [ε] băgę cȳñi la cai / și... vínę și băgá cáji-ntre uoi / și... ñę zdrobę uóile // mn-aJ_lqád î bóta / și m-añ_tras în márzjina uóilor* (TD-BN, p. 257).

Bota ciobănească poate fi de mai multe tipuri, țpoate avea forma unui băț lung și încovoiat la capăt, cu care ciobanul prinde oile (15), (16) sau se poate termina cu o măciucă, în zonele din Crușovăț, Caraș-Severin și Chișoda, Timiș (17):

- (15) *bótă-mpistrítă* (ALRR–Mar. IV, MN LXXVIII: CAȚĂ [2327], pct. 235);
- (16) *ápîi nu / [ε] o_Ǝs cá cŭm / cá nu șú_cē // an_fínú î gŭră cu el // a³á-î dădēm o bótă / cĂ_am o bótă)ę cēęa c@_campjău // îi dă)é î úna)2 î aę* /)e nu m]i [ε] n@_măj mîñcá áltĚ* // (TD-Sălaj, p. 136);
- (17) *boată* cu măciucă (DSB IV, s.v.).

2.2.3. ‘Parte componentă a războiului de țesut’

Botă apare cu un sens specializat pentru ‘vergea, băț subțire’ care se pune între firele urzelii pe măsură ce acestea se înfășoară pe sulul războiului de țesut; semantismul este atestat în Bucovina de nord (regiunea Cernăuți), Maramureș și Banat, în varianta *byútă*:

- (18) *bótă; bôte* (ALRR–Mar. IV, MN LXXIII: BĂȚUL IȚELOR [2255], pct. 221, 227, 229, 231);
- (19) *bóta ițelor* (ALRR–Mar. IV, MN LXXIII: BĂȚUL IȚELOR [2255], pct. 223, 228, 231);
- (20) *bóta de la iță* (ALRR–Mar. IV, MN LXXIII: BĂȚUL IȚELOR [2255], pct. 225, 230, 232–239);
- (21) *bóta (de) la sul* (ALRR–Mar. IV, h. 897: SLOBOZITOR [2259], pct. 228, 235, 239).

Un alt sens este cel specializat pentru ‘caraftă’, o stinghie înfiptă în capetele de sus ale furcilor războiului de țesut, care țin vătalele:

- (22) *bótă*; *bótě* (ALRR–Mar. IV, h. 896: CARAFTE la RĂZBOI [2253], pct. 221; h. 897: SLOBOZITOR [2259], pct. 236, 237; MN LXXIII: BĂȚUL VĂTALELOR [2256], pct. 221, 229, 231, 234);
- (23) *bóta brîglelor*, *bóta (de) la brîgle* (ALRR–Mar. IV, MN LXXIII: BĂȚUL VĂTALELOR [2256], pct. 223, 228, 230);
- (24) *bótă de năpustit (t'ára)* (ALRR–Mar. IV, h. 897: SLOBOZITOR [2259], pct. 223, 224, 229, 230 – al II-lea răspuns; ALR II, s.n. II, h. 477: SLOBOZITOR [5917], pct. 362);
- (25) *b^uótă lúŋgă \$ě slobozît* (ALR II, s.n. II, h. 477: SLOBOZITOR [5917], pct. 833);
- (26) *bóta d'im î ponój* [de la pedale] (ALRR–Mar. IV, MN LXXIII: BĂȚUL VĂTALELOR [2256], pct. 225).

Pe Harta 2 se poate observa că repartitia formelor pentru sensurile ‘bățul itelor’ și ‘bățul vatalelor’ corespunde cu distribuția dialectală a formelor *botă* și *boată* cu sensul ‘băț, baston’ (vezi Harta 1). În aceeași măsură este confirmată răspândirea formei *botă* în nordul Transilvaniei, Maramureș și în nordul Moldovei, iar *boată* apare în Oltenia și Banat. În zona centrală și sud-estică circulă termenii *băț*, *bătă*, *bât*.

Harta 2

2.2.4. ‘Cumpănă’

O altă specializare semantică o reprezintă bățul lung de la fântână folosit cu rol de cumpănă:

- (27) *bḡátă* *di la cumpănă*; *bḡácě* (NALR–Ban. II, h. 231: LUMÂNARE LA FÂNTÂNĂ [720], pct. 73);
 (28) *bóta* *șēja* (NALR–Mold.-Bucov. II, h. 172: LUMÂNARE LA FÂNTÂNĂ [720], pct. 470).

Sensul atestat într-o notă redată în exemplul (29) reprezintă un tip de cumpănă folosită pentru cântărirea brânzei:

- (29) *cumpănă* ‘*balanță făcută dintr-o botă îndoită, cu care se măsoară brânza la stână*’ (NALR–Mold.-Bucov. II, MN 113: CUMPĂNĂ (la fântână) [718], pct. 470 – notă).

2.2.5. ‘Par pentru căpițe’

În Banat este atestat sensul ‘par’, ca parte componentă în asamblarea căpițelor, mai precis, bețe legate câte două și puse la vârful clăii de paie:

- (30) *Se pun parj, bḡoḡ; bḡátă. Așa am ȳozît.* (NALR–Ban. V, h. 803: PAINJINI [2061], pct. 84 – notă).

2.2.6. ‘Îmblăciu’

În nordul Transilvaniei și în Maramureș, *botă* s-a specializat pentru ‘coada îmblăciului’, unealta folosită în gospodăria la lovirea spicelor de cereale, pentru extragerea boabelor:

- (31) *bóta* *d'i la-mblăciŭ* (ALRR–Mar. III, h. 828: ODÂRJĂ [2054], pct. 224);
 (32) *bóta* *d'i la hadarág* (ALRR–Mar. III, h. 828: ODÂRJĂ [2054], pct. 235);
 (33) *bḡóta-mmlășiŭi* (ALR II, s.n. I, h. 76: ODÂRJĂ la îmblăciu, pct. 27);
 (34) [Dar cum era îmblăciul?] *lŭám... / trăžém [k] znópčì ĩerá tăť apă ĩm_pōd // [...] apă lŭám znópč / ș-ápă ĩ puném ĩJ ĩ šŭră / ęa așá [...] cît i šŭra de lŭngă / șésă métărĭ / sau cît ĩerá / ĩ puñém řŭnd / ș-ápă lŭám u^m Fblășiŭ / c-ápă erá Fblășiŭ așá o b [ε] o bótă lŭngă / cam ĩe doj métărĭ / ři-ñ-â... cápăt ĩ puñém ŭna... de-ŭ^m ĩ métăr //* (TD–BN, p. 74–75);
 (35) [Dar mai demult, când nu era „ghip”...] *atún'a ĩmblăčéŭ_c® umblăciŭi // ĩerá... așé [ε] ŭo bótă... o bótă așé lŭngă ni // ři... řáră tŭém_ă... áltă bótă / ři ŭo řegám # ĩčéuna / cu pčéle // ŭo legám așé bĭňĭ / la čéęă zĭčám_umblăciŭ //* (TD–Sălaj, p. 155);
 (36) *ș-ápăĭ ĩŭ ĩ ĩmblăčéŭ_cš_umblăciŭ //* [Cum era?] *așé řgiŭă / ŭo bótă lŭngă / ca la păcurár— / că ĩņcă ęar... ŭm_păcurár— mň-o da ĩ dŭŭo / că ĩ-an ĩ dad řĭșęę jubĭ_)e ș-o făcŭ_colibă // ři [!] mň-o da dZŭo bótę # ăle đe a lŭĭ apăĭ... am acăťát álta / cu [k] ĩa! / atáta # lŭngă // řŭ cŭ... néșfe... curčéłĭ-acólo / ca să... ŭmble bĭne / să nu să řŭpă //* (TD–Sălaj, p. 170).

2.2.7. ‘Făcăleț’

Sensul de obiect casnic de bucătărie, de amestecat mămăliga este dobândit, probabil, prin asocierea celor doi referenți sau prin folosirea unui băț, în lipsa obiectului de bucătărie, drept făcăleț:

- (37) *ĭntŭórc cu bḡóta* (NALR–Criș. IV, h. 702: MESTEC (mămăliga) [1419], pct. 143).

2.2.8. ‘Mai’

Sensul de ‘ciocan’ atestat în TEW este întâlnit în Maramureș:

(38) [Cum îi zici la acela cu coadă, cu care bați în ghin, ca să scobești lemnul?]

bótă d'è dat pă d'in (ALRR–Mar. IV, h. 993: MAI [2477], pct. 225);

(39) *bótă* d'e crepát l'mhé (ALRR–Mar. IV, h. 993: MAI [2477], pct. 240).

2.2.9. ‘Jăruitor’

Sensul de ‘băț cu care se scormonește jarul sau focul’ este atestat în Severin, Mureș și Gorj (40), dar și în Hunedoara și Mehedinți (41), (42):

(40) *bótă* (ALR II, I, h. 285: JĂRUITOR [3879], pct. 27, 228, 836);

(41) *búáta* de zgânderă-n foc (ALR II, I, h. 285: JĂRUITOR [3879], pct. 833);

(42) *bóáta* (ALR II, I, h. 285: JĂRUITOR [3879], pct. 848).

2.2.10. ‘Băț de nuntă’

Bótă denotă în graiul din Sălaj un băț simbolic în ritualul de nuntă, o ‘bătă frumos împodobită care se poartă la nuntă alături de zazlău’ (TD–Sălaj, *Glosar*, s.v.):

(43) *meré* după nănáș / *pă urmă meré* și *hé cunună* Dș / *î viñém acăsă* / ... *acó* la pşórtă

puñé o *bótă* lúngă c-om î colăcÉ / c-om î bli^d î rău / și *meré* om î băjât / șŸ-l scutură / zburá #epárœ / cáre-âprín#ē colácu /-i părăé biñě // (TD–Sălaj, p. 133).

2.2.11. ‘Limba clopotului’

O evoluție semantică care se îndepărtează mde sensul original de ‘băț’ este înregistrată pentru *boată*, însă această extensiune nu este consemnată în lucrările lexicografice, cu excepția, parțial, a DSB IV. Este vorba despre sensul specializat pentru ‘limba clopotului’, cu diverse atestări în Banat, explicabil, cel mai probabil, printr-un împrumut din limba sârbă, unde *băt* și variantele sale, *bàta* și *bàta* sunt consemnate și cu acest semantism (SRR I, s.v.).

(44) *búáta* este și limba dă la zvón ‘clopot’ (NALR–Ban. III, h. 575: AC CU GĂMĂLIE [1773], pct. 64 – notă).

(45) *boată* de la zvón (DSB IV, s.v.);

(46) *boată* de la arâng (DSB IV, s.v.).

2.2.12. ‘Gămălie, măciulie (la ac)’

În contextul în care *boată* se identifică atât cu ‘băta’, cât și cu ‘măciulia de la băta’ (vezi *boată* cu *măciucă* de la exemplul 17), se produce o substituție între cvasi-sinonimele *bold* (*boaldă*) ‘băț ascuțit cu care se îndeamnă vitele’ și *boată*, din sintagma *ac cu bóáta*, de la exemplele (47), (48), atestată în partea central-sudică a Banatului:

(47) *ac cu búáta* (ALR II, s.n. II, h. 523: AC CU GĂMĂLIE [5756], pct. 76);

(48) *ac cu bóáta* (NALR–Ban. III, h. 575: AC CU GĂMĂLIE [1773], pct. 5, 11, 15, 20, 27, 29, 32, 36–39, 45, 46, 51–53, 64, 76, 77, 81, 85, 86, 93).

2.2.13. ‘Măciulie de mac’

Pentru sensul ‘măciulie’ sunt înregistrate câteva derivate, care se înscriu în limitele aceleiași evoluții semantice:

- (49) *b^uôtița* (ALR II, s.n. I, h. 197: MĂCIULIE DE MAC [6027], pct. 25).

Dicționarele atestă și forma *botie*, pe care o consideră fie derivat de la *botă* (CDER, s.v.), fie de proveniență magh. *botyok* (TDRG² I, s.v.; DELR I, s.v.).

2.2.14. ‘Coajă de nucă’

La baza termenului *boată* cu sensul ‘coajă lemnoasă de la nucă’, care pare a fi o creație spontană, stă, probabil, o substituție metonimică:

- (50) *îmbrăcătoaria lu núcă, bôată; b^uoț*; notă: *nuș cu bôată* (NALR–Ban. VI, MN [1187]: COAJĂ DE NUCĂ, pct. 70).

2.2.15. ‘Ramuri de viță de vie’

Din aceeași arie a regnului vegetal lemnos face parte și extensia semantică al cărei referent este ‘ramura de viță de vie’, atestată de L. Tamás:

- (51) *bote de hed* (TEW, s.v.).

2.3. Derivate și forme contaminate

Sunt înregistrate o serie de derivate ale termenului *botă*, dintre care diminutivele *botiță* ‘bețișor’ (TD–Ung., *Glosar*, s.v.; DA, s.v.; DELR I, s.v. *botă*²), *botică*, *boticúță* ‘băț mic’ (TEW, s.v. *botă*, DA, s.v., DELR I, s.v. *botă*²), *botecúțe* ‘nuiele’ (TD–Sălaj, *Glosar*, s.v.), *botúță* ‘bastonaș’ (TEW, s.v. *botă*, TD–Sălaj, *Glosar*, s.v.) sau augmentativele *botău* ‘bătă ciobănească’ (DELR I, s.v. *botă*²), ‘băta cu care se lovește în minge’ (TEW, s.v. *botă*), și *botău* ‘bătă ciobănească’ (DA, s.v., TDRG² I, s.v.).

Un substantiv cu referent uman, derivat de la *botă* cu sufixul de agent *-aș*, este *botăș*, cu sensul de ‘gonaci’ (NALR–Ban. VI, MN [1348]: GONACI; NALR–Mold.-Bucov. IV, h. 401: GONACI [1348]), ‘luptător, certăreț, bătaș’ (TEW, s.v. *botă*), ‘hăitaș; bătaș’ (DA). Un alt derivat este *botorog* ‘lemn fără vârf’ menționat în DELR I (s.v. *botă*²) pentru Banat. Termenul *botoș* (cu formă atât de singular, cât și de plural⁵), cu sensul ‘par, stâlp, băț din gard’ (NALR–Criș. II, h. 344: STÂLP [716]; *byótoșu* TEW, s.v. *botă*) este atestat în nordul Crișanei unde circulă forma *șoș* pentru ‘stâlp, scândură’, și este, probabil, rezultatul contaminării între *botă* și *șoș*.

3. Botă² ‘vas de lemn’

Deși cu o istorie mai transparentă și mai puțin sinuoasă decât a lui *botă*¹, *botă*² care desemnează diferite vase de lemn, variind ca formă, dimensiuni și utilizare prezintă propriile sale probleme. Comparând aspectele clare legate de poziția lui în dialectul dacoromân cu aspectele mai obscure, putem delimita două clase de trăsă-

⁵ Forma de plural *botoș* (redată în transcriere fonetică) se explică prin particularități fonetice specifice graiurilor: dispariția lui *i* final asilabic după consoană dură (*Tratat* 1984, *passim*) (vezi și nota 6).

turi: **a)** aspecte semantice, morfologice și de distribuție dialectală și **b)** aspecte istorice și etimologice.

3.1. Elementele din prima categorie sunt, în liniile lor esențiale, clare și rămân în afara datelor contradictorii.

3.1.1. Aspectul semantic

Pretutindeni unde este întrebuințat, *botă*² are un sens principal invariabil, ‘recipient’, asociat cu o realizare de asemenea foarte stabilă a semului [materie]: dicționare din diferite epoci și regiuni îl definesc ca pe un „vas de lemn” (la care DA, s.v. adaugă specificarea „de brad”). Diferențierile în definirea lui par a fi determinate mai ales regional, în sensul că referentul poate avea mai multe forme sau dimensiuni de la o regiune la alta și mai multe întrebuințări. Aspectul variației întrebuințării este, în ultimă instanță, de ordin extralingvistic, în sensul că specificări diferite ale destinației se întâlnesc la atestări ale cuvântului în aceeași arie geografică (cf. DGS I, s.v. *bótă*¹: „1° vas din doage în care **curge rachiul** la cazan; 2° doniță în care se **păstrează laptele**” [s.n.]).

Sensurile înregistrate în corpusul consultat depășesc inventarul semantic inclus în lucrările lexicografice și pot fi sistematizate astfel:

- (1) ‘fedeleş’ (vezi Harta 3, 4);
- (2) ‘ciutură (la fântână)’: *bótă*; *bóte* (ALRR–Trans. III, h. 325: CIUTURĂ (la fântână) [719], pct. 340, 341, 380, 443, 454);
- (3) ‘putinei (folosit pentru a bate untul)’: *bótă*; *bóte* (ALRR–Trans. III, h. 373: PUTINEI [851], pct. 393) (vezi și derivatele cu același sens, sub 3.1.2.3.);
- (4) ‘putină (pentru păstrarea brânzei)’: *bótă*; *bóte* (ALRR–Trans. III, h. 395: PUTINĂ [925], pct. 394, 395, 398);
- (5) ‘doniță în care se păstrează laptele’ (DGS I, s.v. *botă*¹ 2.: „AMD, Pl. 141–142, AFLR rar Ph, Tr, Gr”) (vezi și derivatele cu același sens, sub 3.1.2.3.);
- (6) ‘găleată (în care se mulge laptele)’: *bótă*; *bóte* (ALRR–Trans. III, MN 54: GĂLEATĂ [917], pct. 444);
- (7) ‘vas din doage în care curge rachiul la cazan’ (DGS I, s.v. *botă*¹ 1.: „AFLR / prin VI., Db și rar Tr”).

3.1.2. Aspecte morfologice

3.1.2.1. Tipul primar. În majoritatea covârșitoare a atestărilor, cuvântul circulă într-o formă de feminin cu flexiune în *-e*, preponderent fără diftongare metafonică. În mod izolat (și destul de bine conturat dialectal, cf. DGS I, s.v. *botă*¹, var. 2° **boátă**; h. FEDELEȘ – Harta 3, 4), cuvântul are diftongarea regulată ca în elementele moștenite (dar analogică și neregulată în împrumuturi, cf. Avram 2005, p. 44); la fel ca în cazul omonimului precedent, predominanța masivă a formelor fără diftong este un indiciu că prezența diftongului [ɔa] în radicalul cuvântului reprezintă o remodelare analogică în virtutea căreia *botă*² trebuie considerat neîndoielnic un împrumut (vezi și *supra* 2.1.).

3.1.2.2. Refaceri morfologice. Încă de la începutul secolului al XIX-lea, cuvântul este atestat în Transilvania (TDRG² I, s.v. *botă*) într-o formă cu finală consonantică, indexată de Pușcariu (DA) și de Tiktin (TDRG² I) ca neutru: *bot*; aceasta se regăsește și în *Lexiconul* de la Buda (LB, s.v.) (p. 64, col. II) cu un sens 2,

definit ca ‘*unu vasu in altu de culesu struguri*’. Forma – cunoscută și în Muntenia: var. 2° **bot** (721 – Vâlcea) (Gl. Munt.); var. **bot** s.n. ‘vas mare din doage, puțină’ (rar Vrancea) (DGS I, s.v. *botă*¹) – este în mod clar minoritară atât ca frecvență, cât și ca extensiune geografică; deși corelat de autorii *Lexiconului* de la Buda cu un „ital. *botto*”, *bot* ‘vas’ trebuie să fie un neutru refăcut din pluralul feminin *bote*. Odată creat, dubletul neutru a căpătat flexiune proprie, cu un plural neambiguu *bot*; *bóturî* (ALRR–Trans. III, h. 373: PUTINEI [851], pct. 359).

3.1.2.3. Derivatele. Vitalitatea cuvântului *botă* ‘vas de lemn’ se reflectă în multitudinea derivatelor, rezultatul unor multiple posibilități de sufixare diminutivă: *botică*, *boticuță*, *botișcă*, *botișoară*, *botiță*, cele mai multe fiind consemnate pentru diverse părți ale Transilvaniei (cf. DA, s.v.); unele dintre acestea sunt atestate recent și pentru aria sudică a dacoromânei:

- (8) *botică* „1. AFLR/ rar Gj, dim. de la *botă* ‘doniță’” (DGS I, s.v.);
- (9) *botișcă* „AFLR/ rar Gj, dim. de la *botă* ‘doniță’” (DGS I, s.v.);
- (10) *botiță* „1. AMD, pl. 141–142/ rar Db, dim. de la *botă* ‘doniță’; 2. AMD, h. 238/rar Db, dim. de la *botă* ‘vas mare din doage, puțină’” (DGS I, s.v.); *botiță* (ALRR–Trans. III, h. 373: PUTINEI [851], pct. 425); *botiță* (ALRR–Trans. III, h. 395: PUTINĂ [925], pct. 425).

Forma refăcută *bot* este și ea atestată în derivate diminutive:

- (11) *botet* „s. a. = șteand d. e. pentru brânză (Romoșel, lângă Orăștie). VICIU, GL.” (DA, s.v. *botă*);
- (12) *botíc* (NALR–Olt. III, h. 416: PUTINĂ [925], pct. 910, al II-lea răspuns și notă: *botíc*, care are capac dintr-o bucată).

La tipurile derivaționale cunoscute încă de la începutul secolului XX și înregistrate în primul volum al Dicționarului Academiei se adaugă amplificări expresive precum:

- (13) *botoróg* (ALRR–Trans. III, h. 373: PUTINEI [851], pct. 325, 343, 344, 410, 411, 418, 419, 424, 438); *botoróg* (ALRR–Trans. III, h. 395: PUTINĂ [925], pct. 440);
- (14) *botorógă* (ALRR–Trans. III, h. 373: PUTINEI [851], pct. 420).

Caracterul izolat al formei feminine, în raport cu recurența lui *botorog*, sugerează că derivatul primar a fost creat de la neutru refăcut *bot*, iar *botorógă* este un dublet morfologic.

3.1.3. Aspectul dialectal

Repartiția dialectală a termenului *botă* desemnând ‘vas de lemn’ acoperă, în general, aria sudică a dacoromânei, specializările semantice legate de domeniul păstoritului fiind întâlnite, cu precădere, în sudul Transilvaniei (vezi *infra* 3.1.1.)

Ancheta pentru noțiunea ‘fedeleș’ din ALR II, I (Harta 3) și din NALR (cu avantajul unei rețele cartografice incomparabil mai dense; vezi Harta 4) indică o condensare a atestărilor lui *botă* ‘vas’ în aria sudică a dacoromânei, cu prelungiri sporadice în sud-vestul Transilvaniei și cu o extindere compactă în jumătatea sudică a Moldovei. Corelată cu faptul că acest cuvânt are aspectul unui împrumut (vezi *supra* 3.1.2.1.), repartiția lui geografică vine în sprijinul etimologiei propuse în DA, CADE

(bg. *bota*), și, mai târziu, de Al. Ciorănescu: „cuvânt romanic [...] intrat pe filieră orientală (ngr. *μότης*, alb. *bote*, bg. *bota*)” (CDER, s.v.; cf. DELR I, s.v. *botă*¹).

Harta 3

Harta 4

3.2. Aspectele istorice și etimologice legate de *botă*² sunt problematice, dacă avem în vedere opiniile divergente incluse în sursele lexicografice.

3.2.1. Etimologia

Cuvântul *botă* este ceea ce se poate numi un „cuvânt călător”, în care cei mai mulți etimologi au recunoscut un cuvânt romanice (cf. TDRG² I, s.v.: „gemeinrom.: span. etc. *bota*, it. *botta*, frz. *botte*, *boute*; verwandt mit *bute* «Bottich»”) și un dublet etimologic al cuvântului moștenit *bute* (< *buttis* REW 1427). Fonetismul său arată clar că avem a face cu un împrumut, a cărui distribuție geografică pledează pentru pătrunderea lui în română dintr-o limbă din sudul/sud-estul Europei, prin Muntenia (și Oltenia), de unde s-a răspândit – deși într-o măsură destul de redusă – către nord.

3.2.2. Circulația

Raportul dintre limba română și limbile învecinate la sud, bulgara, în speță, este prezentat în două viziuni opuse în privința originii cuvântului *botă* ‘vas’:

a) *botă* a fost împrumutat în română din bulgară (DA, CADE, CDER; vezi DELR I, s.v. *botă*¹);

b) rom. *botă* a fost împrumutat în bulgară: SDLR, s.v.; Nestorescu 2002, p. 10; BER I, A-3 (1971) – *ōoma* ‘vadră de lapte’ (partea de nord-vest a Bulgariei) < rom. *botă*, it. *botta*; *ōoma* este comparat cu *βοῦα*, explicat din it. *bozza* prin filieră neo-greacă.

Forma latină târzie *buttis* avea în radical un *u* scurt (= *u* deschis, în faza dispariției opoziției de cantitate), care în română s-a păstrat ca *u*, dar care în italiană s-a confundat cu *o* lung (= închis), dând rezultatul [o] (cf. Meyer-Lübke 1890, p. 122); reflexul normal al lat. *buttis* este it. *botte*, formă care s-a răspândit, probabil prin intermediar grecesc (cf. Meyer EWA, s.v. *but*), într-o parte a domeniului lingvistic balcanic. Este posibil – cel puțin atâta vreme cât etimologii bulgari susțin originea românească a cuvântului *ōoma* – ca la originea cuvântului românesc *botă* ‘vas de lemn’ să se afle cuvântul neo-grecesc *μποῦτη*, indicat de Meyer EWA (calea cea mai rezonabilă de tranziție între Europa Occidentală și cea sud-estică); coincidența este cu atât mai remarcabilă, cu cât etimonul dubletului moștenit *bute* (lat. *buttis*) este el însuși un grecism în latină (REW 1427).

4. Botă³ ‘umflătură, cocoloș, grămadă’

4.1. Aspecte etimologice

Pentru *botă*³ care desemnează diferite ‘tipuri de umflături’, ‘cocoloș’ sau ‘grămadă’ trebuie să facem din capul locului precizarea că aceasta intră într-o relație de substituție cu *bot* și *boț*, dată fiind asemănarea formală, dar și omonimia morfologică, în sensul că unor plurale de tipul *boți* sau *boturi* le pot corespunde câte o variantă de masculin și feminin și una de neutru și feminin. În acest context este greu, dacă nu imposibil de stabilit, dacă specializările semantice întâlnite în unele graiuri constituie evoluții de la sensurile bine-cunoscute, pe baza unor asemănări între referenți, sau o contaminare între formele și sensurile termenilor mai sus menționați.

La originea lui *botă*³ este posibil să se afle termenul *boț*, care desemnează, în general, ‘bucată de materie de formă aproximativ rotundă’ (vezi, de exemplu, *boț de mămligă*, *boț de lână*, *boț de pământ* etc.), având o etimologie controversată, sistematizată în DELR I, s.v. *boț*¹ astfel:

„**BOȚ**¹ s.m. ‘cocoloș – pelotte, boule’ 1421 (antrop.).

Et. nes., probabil creație spontană // Lat. *bottium* DA; var. a lui *bot* LM Gl. 88–89, CDER 1053; cf. *moț* SCLR; magh. *bocs.* sau bg. *buca* CDED II 485; it. *bozza* LB; et. nec. DEX.”

Posibilitatea ca *boț* să fie moștenit < lat. **bottium* (DA, s.v.; MDA, s.v.) este susținută de vechimea termenului în limba română (TDRG² I, anul 1421) și de răspândirea în aproape toate limbile romanice (cf. DA).

4.2. Aspecte dialectale

În aria vestică, cu precădere în Crișana, este folosită forma *bot*, cu sensul ‘umflătură, cocoloș’, care poate constitui un singular refăcut de la *boț*⁶; singularul *boț*, dominant în celelalte arii ale dacoromânei, mai ales în Moldova, are o frecvență foarte redusă în zona vestică.

De exemplu, pentru noțiunile ‘cocoloș de pământ’, ‘cocoloș de lână’, ‘cocoloș de mămligă’ din ALR II, s.n. V, *bot*, *bótur*¹ sunt formele predominante. Pentru noțiunea ‘bulgări de zăpadă’ [1609] din NALR (NALR–Criș. IV, h. 793), termenul *bot* (*de neăuă*) (de genul neutru sau masculin, cu pl. *boturi* sau *boți*), atestat mai ales în jumătatea sudică a Crișanei, este majoritar în raport cu *boț*, consemnat doar în două localități (vezi și Teaha, CN, *Glosar*, s.v. *bot*).

Cele mai multe atestări ale lui *bot* se înregistrează pentru noțiunile ‘cocoașă’ și ‘cocoșat’, dar derivatele verbale par a avea ca etimon *boț*: *boțit* și *îmboțit*.

- (1) *bot*; *bótur*— (NALR–Criș. I, h. 147: COCOAȘĂ [309], pct. 111, 120, 129, 130, 133, 137, 144, 151, 215); *bot* în *spáte* (*idem*, pct. 126, 145, 146); *bot* de *spáte* (*idem*, pct. 133 – al II-lea răspuns, 136, 140, 146 – al II-lea răspuns);
- (2) (*î*) cu *bot(u)* în *spáte* (NALR–Criș. I, h. 148: COCOȘAT [310], pct. 126, 144 – notă); *bot* dă *spáte* (*idem*, pct. 145, 168 – al II-lea răspuns); *î* *bótu* în *spáte* (*idem*, pct. 151); *úmbă cîrnu*, *bot* așé (*idem*, pct. 141 – notă); *boțit* (*idem*, pct. 147, 199); *îmboțit* (*idem*, pct. 138, 143); *bot*; *boț* (ALRR–Trans. I, h. 144: COCOȘAT [310], pct. 291); *bot* de *spáte*; *boț* (*idem*, pct. 295); *boțit* (*idem*, pct. 296); *îmboțit* (*idem*, pct. 307).
- (3) *bot*, *boată*, adj. în expr. *om bot* (# *spáfe*) = cocoșat, cu cocoașă în spate. Sinonime: *îmboțat* (Teaha, CN, *Glosar*, s.v.).

În același context se explică și *stă bot*, *stă îmboțit* sau *boțit*, atestate atât în ALR (ALR II, s.n. V, h. 1487: STĂ GHEMUIT [3480]), cât și în NALR (NALR–Criș. I, h. 181: STĂ PE VINE [393]).

⁶ Forma *boț* coincide atât cu singularul, cât și cu pluralul (redată în transcriere fonetică), în condițiile fonetice specifice graiurilor: dispariția lui *i* final asilabic după consoană dură (vezi nota 5).

În graiurile românești vorbite în Ungaria, termenul *bot*, atestat în localitatea Bedeu, în expresia *sta* ~ se explică pornind de la sensul ‘cocoloș’ al termenului:

- (4) *sta bot* [despre săpun, la fierț] ‘se coagula, se solidifica’: *Era care ferbea săpun și merea-n lături, da, nu sta bot* (TD–Ung., *Glosar*, s.v. *boț*).

Din câte am putut constata, termenul *boț* apare de cele mai multe ori cu referire la diferite preparate culinare, chiftele, sarmale, ceea ce nu exclude și posibilitatea unui împrumut din magh. *bocs* – așa cum propunea Cihac (vezi *supra* 4.1.) – termen care s-a suprapus ulterior peste formele deja existente:

- (5) *boț*, *boț cu rișcăș*, *cu carne*, *boț dă curéĕĖ*; *măncare la noi* / / *sára să dă zámă dúlĕe* / *de găină* / *și să dă... sármále* / *să dă carne* / *boț tăjĕț așá* / *piftĕle* /... (TD–BN, p. 49);
 (6) *boț*; *boț* (NALR–Criș. IV, h. 721: SARMALE [1465], pct. 171; ALRR–Trans. IV, h. 537: SARMALE [1465], pct. 328 – al III-lea răspuns); *bot*; *boț* (NALR–Criș. IV, h. 721: SARMALE [1465], pct. 136–140, 147 – notă: *boț cu rișcăș*, *cu carne* –, 150); *boț dă curéĕĖ*; ~ (*idem*, pct. 144).

4.3. Aspecte morfologice

În contextul reîncadrării morfologice se explică forma *botă*, refăcută din pl. *bóturĭ* sau din *boțĭ* – interpretate drept plurale feminine, cărora le corespund, în realitate, un singular neutru, respectiv unul masculin. Odată stabilită în graiuri drept formă de feminin, *botă* a urmat flexiunea specifică substantivelor de acest gen, în -e. Forma de singular feminin e înregistrată, cu precădere, în graiurile nord-vestice pentru a desemna diferite tipuri de umflături, în special la om.

- (7) *bótă*; *bóte* (ALRR–Mar. I, h. 95: AMIGDALE [271], pct. 228 – al II-lea răspuns, 229–231, 236 – al II-lea răspuns, 239 – al II-lea răspuns, 240);
 (8) *bótă în spáte*; *bóturĭ* (h. 147: COCOAȘĂ [309], NALR–Criș. I, pct. 132);
 (9) *bótă*: *Umflăturile care se fac la gât din cauza răcelii și care trec se numesc bót/Ėe* (ALRR–Trans. I, h. 111: GUȘĂ [270], pct. 246 – notă); *bótă*; *bóte* (ALRR–Mar. I, h. 94: GUȘĂ [270], pct. 223).

4.4. Derivate și contaminări

4.4.1. Câteva derivate și cuvinte contaminate, absente din lucrările lexicografice, pun problema raportării la etimonul *bot* sau *botă*:

- (10) *bot^uócă* (NALR–Criș. I, h. 196: UIMĂ [453], pct. 154);
 (11) *bototínă* (NALR–Criș. I, h. 147: COCOAȘĂ [309], pct. 191);
 (12) *bot^uôșĕ*; ~ (NALR–Criș. I, h. 147: COCOAȘĂ [309], pct. 122) – această formă poate constitui în mod plauzibil o contaminare între *bot* și *cocoașă*.

4.4.2. Alte derivate, raportabile în principiu la *bot*, consemnate tot în zona vestică (Crișana, Transilvania), pun în evidență sensul ‘cocoloș’ din domeniul culinar:

- (13) *botolót* s.m. ‘cocoloș’ (TD–Sălaj, *Glosar*, s.v.);
 (14) *botút* s.n. dim. de la *bot* (‘cocoloș de aluat’): *Ș-apăi luam mălaiu [k] aluatu ala de mălai, ia așa ni cu mâna, cu pumnu, și-l puneam aci ni, și îl făceam așa botút* (TD–Sălaj, *Glosar*, s.v.);
 (15) *boturéle*, s.f. pl. = bucățele de unt ce se fac în smântână. Sinonime: *boți* (Teaha, CN, *Glosar*, s.v.) (vezi și *infra* 4.5.2.).

4.5. Evoluții semantice

4.5.1. O dezvoltare semantică aparte pare a fi ramificarea în multiple direcții pornind de la sensul ‘cocoloș’ către cele de ‘conglomerat, îngrămădire, grămadă’, care au în comun semul [adunat laolaltă]. Acest semantism – atestat în zona vestică (cu precădere, în Transilvania) – se referă, îndeosebi, la grămadă de paie, de fân, de cânepă, de diferite dimensiuni, organizată sub formă de claie:

- (16) *bot* s.n. ‘grămadă’: *Am dus doară patru sute de... care de pământ aci, d-aici de dinsus, ș-apăi l-am pus bot așa [...] apăi muia pământu ala, cu paie, îl tăia...* (Giurtelec). [Cânepa] *o facem așa grămadă, o facem bótú, așa zăcem noi, o punem cu capurile tăt cătolaltă așa și apoi o acoperim* (Tusa) (TD–Sălaj, *Glosar*, s.v.);
 (17) *bóturi* s.n. pl. ‘clăi mici (de fân)’ (Tiha Bârgăului) (TD–BN, *Glosar*, s.v.).

4.5.2. Acest sens are o realizare cu totul specială în câmpul semantic [botanic], sub varianta morfologică feminină *botă*, la care trebuie să se fi ajuns prin echivalarea implicită ‘boboc’ = ‘conglomerat de petale (nedesfăcute)’. Complinerile care apar în pct. 284 (Subcetate, jud. Harghita): *bótă dă-șflorít* și în 466 (Straja, jud. Suceava): *bótă de flóre* par să sugereze că pentru specificarea sensului botanic este necesară o restrângere a sensului mai larg de ‘îngrămădire’ printr-o sintagmă atributivă.

- (18) *bótă dă-șflorít; bófe* (ALRR–Trans. IV, h. 513: BOBOC (de floare) [1339], pct. 284);
 (19) *bótă de flóre* (NALR–Mold.-Bucov. IV, MN 262: BOBOC (de floare) [1339], pct. 466).

Deși atestat izolat – cel puțin în cadrul răspunsurilor înregistrate în atlase la întrebarea pentru ‘boboc de floare’ – cu acest sens, cuvântul are o productivitate lexicală remarcabilă, vizibilă în derivate nominale și verbale.

Cele dintâi variază între două tipuri derivate:

– tipul diminutival (*boturél*, creat probabil de la o bază în *-urí*, adică de la forma *bot*, de gen neutru):

- (20) *cíndu-î Șe culjés* [cânepa] /... *ápij... uă uuscám / bíne / șáră / culjás-așé... / mănús / așá-î zícĐm noi / boturíélĬ* Ĭa așá // *uă uuscám / ș-ápij... uă dú"ěJ* la vále // (TD–Sălaj, p. 121).

– tipuri derivate în care se recunoaște un segment *bot*, dar în care traseul derivării este greu de reconstituit:

(21) *botilji de floare* (NALR–Mold.-Bucov. IV, MN 262: BOBOC (de floare) [1339], pct. 476);

(22) *boțolôze* (ALRR–Trans. IV, MN 100: RÂNSĂ (la alun) [1329], pct. 298).

Derivatele verbale au o structură morfemică mult mai clară, fiind, după toate aparențele, formate de la baza *bot(ă)* prin adjoncțiunea sufixului *-ica* și a prefixului *în-* (*îm-*) – adică un „dublet” parțial al lui *îmboboci*; forme de acest tip apar numai în Harghita (315 Voșlăbeni și 316 Izvoru Mureșului) și reprezintă un verb de conjugarea I slabă, cu particularitatea atașării sufixului *-ez* la un radical în velară:

(23) part. *îmboticătă* (ALRR–Trans. IV, h. 513: BOBOC (de floare) [1339], pct. 315 – notă, 316 – notă);

(24) ind. prez. 3/6 *îmbotikáză* (ALRR–Trans. IV, h. 513: BOBOC (de floare) [1339], pct. 316 – notă).

4.5.3. Pornind de la sensul de bază ‘grămadă; îngrămadire’, o evoluție curentă a acestei invariante semantice pare a fi aceea de ‘grămadă/adunare de insecte, animale etc.’. O realizare pe această coordonată o reprezintă sensul ‘mușuroi’, care pare a avea o extensiune dialectală redusă (25), în timp ce sensul ‘grămadă de animale’ (în special, turmă de oi) are atât o difuziune dialectală notabilă, cât și o mare productivitate lexicală (26 și urm.) (cf. Loșonți 2021, p. 64–65):

(25) *bot* (NALR–Criș. IV, h. 695: MUȘUROI [1398], pct. 168);

(26) *bot, bôturi*, s.n., în expr. *bot de oi* = turmă de oi (Teaha, CN, *Glosar*, s.v.).

Inventarul de derivate, extinse în aria nordică a dacoromânei: nordul, estul și nord-vestul Transilvaniei, Crișana, Maramureș și Bucovina, este productiv atât la nivelul substantivelor, cât și al verbelor. Ca derivat nominal este de remarcat – atât din punctul de vedere al extensiunii dialectale, cât și sub aspectul etimologiei controversate⁷ – termenul *botéi*, cu var. *botéu*⁸. Acesta desemnează ‘un grup cu un număr variabil de oi (de la o localitate sau de la o zonă la alta)’, fiind identificabil adesea cu o turmă sau alteori – însoțit de determinanți care precizează dimensiunea sau în derivate de tipul *botejês* (vezi ALR II, s.n. II, h. 390: BOTEIU [2304]; ALRR–Mar. IV, h. 912: BOTEI [2304]) – mai mic sau mai mare decât aceasta (cf.

⁷ Termenului *botei* care desemnează ‘grămadă de oi, strânse la un loc’ i s-au propus diverse soluții etimologice: 1) A. Avram (*apud* DELR I, s.v.) pune cuvântul în relație cu *boitar* ‘păstor tânăr’, considerând că *botei* ar proveni dintr-un **boit*, cu sensul ‘turmă de ovine’; 2) N. Drăganu (1931, p. 264), pe baza unui document din sec. XVIII, îl pune în legătură cu *botă* ‘bătă, băț’, motivând interpretarea termenului drept ‘turmă’ în contexte de tipul [oile] *cu botăul le mână*, ipoteză prezentată și în CDER, s.v. *botă*; 3) în sfârșit, soluția cea mai plauzibilă, susținută de o serie de lingviști, printre care D. Loșonți (pentru istoricul cercetărilor, vezi Loșonți 2021, p. 64), este a unui derivat din *bot*, cu sensul ‘grămadă’, cu sufixul *-ei* sau *-eu* (vezi *infra*, nota 8).

⁸ Unii autori consideră că *botéu* e forma primară, iar *botéi* reprezintă pluralul acestuia (Teaha, CN, p. 203; cf. Loșonți 2021, p. 64–65). Repartiția dialectală a lui *botéi*, predominant în raport cu *botéu*, atestat mai ales în zona Crișanei, cunoscută pentru tendința de a reface tipul de singular în *-u*, confirmă ipoteza prezentată în DELR I, s.v. *botei*, unde *boteu* este considerat un singular refăcut din *botei*, înțeles ca pl., sau din *boteie*.

Loșonți 2021, p. 64). Prin extensiune semantică, termenul a început să fie folosit pentru ‘orice grup de animale sau de păsări’:

(27) *botéj* (ALRR–Trans. IV, MN 106: HAITĂ (de lupi) [1354], pct. 300 – al II-lea răspuns);

(28) *bot dîlă răță* (ALR II, s.n. III, h. 718: STOL (de rațe sălbatice) [5000], pct. 346);
botéj de răță (sălbotește) (*idem*, pct. 353, 574).

Un alt derivat diminutival de la *bot* cu sensul ‘grămadă de animale’ este consemnat de D. Loșonți (2021, p. 65) pentru zona Crișanei: *botuț*.

Ca derivate verbale se remarcă, îndeosebi, *a botori* ‘a aduna, a strânge oile’, notat de T. Teaha în Județul Bihor (Teaha, CN, *Glosar*, s.v.) și *a bototori* (*idem*), neînserate în lucrările lexicografice (cf. Loșonți 2021, p. 65–66), la care se adaugă *a (se) botei* ‘a se obișnui unul cu celălalt’ (Vrancea; *apud* TEW, s.v. *botă*), cu forma de ind. prez. 3 pl. *să botesce* ‘se spune despre oi, când se adună unele într-altele pentru a păstra căldura’ (Banat; *apud* TEW, s.v. *botă*).

4.5.4. O extensiune semantică, dar din sfera [+uman], specifică îndeosebi graiurilor românești din afara granițelor, pare a fi aceea de ‘grămadă/adunare de oameni’. Acestui sens, cu o conotație destul de sensibilă ‘strângere a indivizilor unii într-alții’, îi este caracteristică folosirea adverbială a substantivului *bot*, atestat în Apateu și Micherechi, localități cu populație românească din Ungaria (considerat o variantă a lui *boț* – consemnat în Apateu și Chitighaz – în TD–Ung., *Glosar*, s.v.), respectiv în Strâmtura din nordul Maramureșului:

(29) *boț*, s. cu val. adv. ‘grămadă’, var. *bot* s.: *Noi toate șezuiam acolo bot* (TD–Ung., *Glosar*, s.v.);

(30) *bot^l* s.n. ‘grămadă’ (TD–Bas., *Glosar*, s.v.).

5. *Botă*⁴ ‘gheată, cizmă’

Atestări dialectale

5.1. Substantivul feminin *botă* este atestat în graiurile de pe teritoriul țării în compusul *bota cucului* ‘ciuboțica cucului’, în satul Vâlcele, din fostul județ Turda (Todoran, MCD II, s.v.), pe care autorul îl consideră ca probabil prescurtat din *ciubotă*, termen de origine ucraineană (ucr. *čoboty*).

O altă formă prescurtată este *boței* ‘ciobote mici pentru copii’, atestată în Suceava și explicată în DA ca fiind de origine turc. *čabata*, răspândită și în limbile romanice (ital. *ciabatta*, fr. *savate*, sp. *zapata*), dar care a intrat în limba română pe filieră slavă de la rus. *čobotu*, rut. *čobit*, pol. *czobot*. De asemenea, DELR I precizează că formele *boțel* și *boțeu* (s.v. *boțel*) sunt derivate de la un rom. **bot* provenit din ucr. *bot*.

5.2. *Botă* este atestat cu sensul ‘cizmă’⁹ și în graiurile din afara țării, acesta reprezentând, cel mai probabil, un termen de origine romanică (fr. *botte*, it. *botta*,

⁹ Pentru repartitia termenilor care desemnează ‘cizmă’ în limbile indo-europene, poate fi consultat tabelul 6.52 *BOOT* din Buck (1988, p. 429).

sp. *bota*), pătruns în română prin filiera limbilor de contact, maghiară (1) și ucraineană (2), (3).

- (1) *bóte* s. pl. ‘ghete înalte’: *Muierile purtau roche lunge până acolo jos la bóte* (TD–Ung., *Glosar*, s.v.);
- (2) *botíc* s.m., pl. *botíci* ‘șoșon’: [Fata] *zvârle botíc și zăcea cine l-a lua-lă, flăcău, p-acela și s-a mărita* (TD–Ucraina, *Glosar*, s.v.);
- (3) *botínci* s.f. pl. ‘ghete’: *Ne cumpăra la școală botíncê* (TD–Ucraina, *Glosar*, s.v.).

6. Botă⁵, în expr. *a fi ~*, *a nu ști ~*

6.1. Aspecte etimologice

În ceea ce privește întrebuintarea cuvântului *botă* în expresii care au în comun sensul ‘ignoranță’, problema etimologică apare sintetizată în DELR I:

„**BOTĂ**³ s.f., în expr. *a nu ști ~* ‘a nu ști nimic – ne savoir absolument rien’ 1881, var. (Ban.) *boată*³.

Et. nes., probabil < magh. *bőtő*, *betű* ‘literă’ V. Bogrea, DR, 3, 1924, 728, CDER 1055 // Cf. it. *boto* ‘prost’, magh. *buta* ‘prost’ DA; var. a lui *bătă* TDRG. Cf. **bechi**.”

Soluțiile etimologice care au fost avansate pentru explicarea acestei întrebuintări a lui *botă* au diverse dezavantaje: pe de o parte, explicarea prin magh. *bőtő*, *betű* ‘literă’ are un avantaj semantic (vezi *infra* 6.2.), dar un mare dezavantaj formal: în adaptarea împrumuturilor maghiare care au finala *ó* (*ő*), o trăsătură absolut regulată este corespondența acestei vocale lungi cu un diftong descendent, *-ou* (> *-ău*): *birău*, *făgădău*, *hârdău* etc.; cuvintele cu acest tip de structură fonetică nu au niciodată în română reflexe feminine în *-ă*; pe de altă parte, explicarea prin (sau compararea cu) it. *boto* ‘prost’ este inacceptabilă pentru că presupune un contact lingvistic imposibil în istoria unui cuvânt cu intensă circulație dialectală, dar practic inexistent în limba cultă.

6.2. Aspecte ale utilizării sintagmelor

Trebuie, de asemenea, să distingem, în câmpul întrebuintării lui *bo(a)tă* ca element component al sintagmelor cu sensul ‘ignoranță extremă’, două tipuri de structuri:

a) cele afirmative cu verbul *a fi* (*a fi bo(a)tă*), în care trebuie văzut rezultatul comutabilității *botă–bătă*, deci o substituție operată într-o unitate frazeologică primară *a fi băta*, asociabilă cu alte expresii în care ignoranța/nereceptivitatea/nesimțirea sunt sugerate printr-un semnificant al cărui semnificat este ‘obiect neînsuflețit/obiect extrem de indiferent la impulsuri externe’ (cf. *a fi lemn*).

- (1) *aș nōști nu știă / a vîni bulgăr dîm bulgăreă / vîneă... și lucră așij la căse / dă primă-văra și pînă tōamna lucră aiča că romîni nōștri / eră bōtă / nu știă nič...* // (TD–Dobr., p. 491) (cf. DGS I, s.v. *botă*²);

- (2) fig. ‘om nepriceput’ (Cadăr, Duboz, Șipet) com. N. Mioc; *băt–boată* = foarte prost, prost ca băta (Sintești) (DSB IV, s.v.).

b) cele negative cu verbul *a ști*, comparabile cu alte structuri în care ignoranța extremă se exprimă ca negare a unei dimensiuni minime a cunoașterii și care au în

comun faptul că substantivul obiect direct are întotdeauna o trăsătură cuantificabilă [infim]; în acest sens este foarte pertinentă observația lui Pușcariu: „Cfr. b o a b ă...” (DA, s.v.). În astfel de expresii, *bo(a)tă* ar fi foarte ușor de asociat semantic cu termenul maghiar la care a fost raportat (*bőttő*, *betű* ‘literă’, vezi *supra* 6.1.); o expresie în care cuvântul *boată* ar fi reflexul unui magh. *bőttő* ‘literă’ ar fi perfect paralelă cu *a nu ști nici o iotă* (cf. Bogrea 1924, p. 728) – dar, așa cum am arătat, această derivare se lovește de un foarte serios obstacol formal.

- (1) *Primaru’ nu știe carte botă și-l înșală și copilul ăl mic* (Jipescu, *apud* DA, s.v.);
- (2) *Noi țărani nu pricepem botă, tufă din câte pornesc scrise de pe la orașe spre noi* (Jipescu, *apud* TDRG² I, s.v. *bătă*).

Dată fiind identitatea semantică și marea asemănare formală a expresiilor *a nu ști boabă* și *a nu ști bo(a)tă*, soluția cea mai plauzibilă pentru originea lui *bo(a)tă* din cadrul acestor sintagme ni se pare a fi substituirea cuvântului *boabă* prin *boată*; această substituție trebuie să fi fost favorizată de circulația lui *bo(a)tă*¹ în expresia afirmativă *a fi bo(a)tă*, rezultată și ea (prin substituție sinonimică dublată de asemănare formală) din *a fi bătă* = *a fi lemn* = ‘a fi insensibil/neînțelegător/prost, ignorant’.

7. Considerații finale

Bogăția lexico-semantică la nivel dialectal (reflectată de atlase, culegeri de texte dialectale, glosare și dicționare dialectale din țară și din afara granițelor țării) pun în evidență – și în cazul omonimelor *botă* – capacitatea creatoare a vorbitorilor de grai.

Multitudinea de sensuri dialectale ridică probleme asupra etimologiei termenului *botă*, care s-a intersectat în mod variabil, mai ales din cauza asemănării formale, cu o serie de alte cuvinte de origini diverse, până la suprapunerea totală formală și/sau semantică. Deși nu se pot stabili cu exactitate straturile care s-au suprapus în evoluția unor termeni (cvasi)omonimi, sperăm ca repartiția lor dialectală să ofere indicii asupra unor ipoteze și soluții etimologice pentru dicționarele limbii române.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SURSE

a) Lucrări de referință

- Avram 2005 = Andrei Avram, *Metafonia și fenomenele conexe în limba română*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Bogrea 1924 = V. Bogrea, *Etimologii: botă*, în DR, III, 1922–1923 (1924), p. 727–728.
- Buck 1988 = Carl Darling Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago, The University of Chicago Press, 1988.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul Muzeului Limbii Române, Cluj, I–XI, 1921/1921–1948.
- Drăganu 1931 = Nicolae Drăganu, *Etimologii: boteiu (boteu, botău, botău)*, în DR, VI, 1929–1930 (1931), p. 263–264.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei R.S.R., 1975.

- Loșonți 2021 = Dumitru Loșonți, *Convingeri și propuneri etimologice*, seria *Etymologica* 31, București, Editura Academiei Române, 2021.
- Meyer-Lübke 1890 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Erster Band: *Romanische Lautlehre*, Leipzig, Fues's Verlag (R. Reisland), 1890.
- Nestorescu 2002 = Virgil Nestorescu, *Elemente românești în limba bulgară. Contacte lingvistice interbalcanice*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române, de la origini până în secolul al XVII-lea*. Ediție definitivă, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

b) Surse

- ALR II, I = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea II, vol. I. A. *Corpul omenesc, boale (și termini înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curte, focul, mobilierul, vase, scule*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbii Române–Otto Harrassowitz, 1940.
- ALR II, s.n. = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă. Redactor principal Ioan Pătruț, vol. I–VII, București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R., 1956–1972.
- ALRR–Mar. I–IV = *Atlasul lingvistic român pe regiuni*. Maramureș, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Editura Academiei Române, 1969–1997.
- ALRR–Trans. I, III, IV = *Atlasul lingvistic român pe regiuni*. Transilvania, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, vol. I: 1992, vol. III: 2002, vol. IV: 2006, București, Editura Academiei Române.
- BER I = *Bälgarski etimologičen rečnik*, Sofia, Bălgarska Akademija na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik, 1971.
- CADE = *Dicționarul Enciclopedic Ilustrat „Cartea Românească”*, Partea I „*Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*”, de I.-Aurel Candrea, București, Editura Cartea Românească, 1926.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I. O., 2001.
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea/Tipografia Ziarului Universul, 1913–1948.
- DEL R I = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, Litera A–B, București, Editura Academiei Române, 2011.
- DGS I = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Maria Marin (coord.), Ion Ionică, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, vol. I, Litera A–C, București, Editura Academiei Române, 2009.
- DSB IV = *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. IV, *Bica-Buzunar*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1988.
- Gl. Munt. = *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 1999.
- LB = *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat, seu: Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*. Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1825.
- MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- Meyer EWA = Gustav Meyer, *Etimologisches Wörterbuch der albanesischen Sprachen*, Strassburg, K. T. Trübner, 1891.
- MRK = Ferenc Bakos, Lucia Borza, *Magyar–Román Kisszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- NALR–Ban. II, III, V, VI = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*. Banat, de Petru Neiescu (coord.), Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. II: 1997, vol. III: 1998, vol. V: 2011, vol. VI: 2021 (sub tipar), București, Editura Academiei Române.

- NALR–Criș. I–IV = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*, vol. I–II, de Ionel Stan, Dorin Urițescu, 1996, 2003, vol. III, de Dorin Urițescu (coord.), Ionel Stan și Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, Veronica Ana Vlasin, 2011; vol. IV, de Dorin Urițescu (coord.), Ionel Stan și Veronica Ana Vlasin, Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, 2017, București, Editura Academiei Române.
- NALR–Mold.-Bucov. II, IV = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. II, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ioan Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei Române, 1997, vol. IV, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
- NALR–Olt. III = *Noul Atlas lingvistic pe regiuni. Oltenia*, vol. III (întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu), de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1974.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Univitätsverlag, 1972.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Institutul de Arte Grafice Presa Bună, Iași, 1939.
- SRR I = Mile Tomić, *Srpsko-Rumunski Rečnik* (Tom A–L), *Dicționar sârb-român* (Volumul A–L), Temišvar, Savez Srba u Rumuniji, 1998.
- Teaha, CN = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei, 1961.
- TD–Ban. sârb. = *Graiuri românești din Banatul sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, de Maria Marin (coord.), Viviana-Monica Fătu, Mara Iuliana Manta, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, București, Editura Academiei Române, 2021 (sub tipar).
- TD–Bas. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, [f.e.], 2000.
- TD–BN = Maria Marin, Marilena Tiugan, *Texte dialectale și glosar Bistrița-Năsăud*, București, Editura Academiei Române, 1987.
- TD–Dobr. = Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, *Texte dialectale și glosar Dobrogea*, București, Editura Academiei Române, 1987.
- TDGR² I = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Band I, A–C, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986.
- TD–Sălaj = Maria Marin (coord.), Mihai Conțiu, Bogdan Marinescu, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, *Graiurile din Sălaj. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2017.
- TD–Ucraina = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2016.
- TD–Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- TEW = Lajos Tamás, *Etymologisch-Historisches Wörterbuch der Ungarischen Elemente im Rumänischen*, Haga, Mouton & Co, 1967.
- Todoran, MCD II = Romulus Todoran, *Material dialectal II. Graiul din Vâlcele (raionul Turda)*, în *Materiale și cercetări dialectale*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1960, p. 31–126.
- Tratat 1984 = *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator: V. Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

**BOTĂ – FORMAL AND SEMANTIC VARIATION
IN DACO-ROMANIAN REGIONAL VARIETIES
(Abstract)**

The article describes the semantic richness of the term *botă*, following the etymological source and the meanings developed in the Daco-Romanian regional varieties. The analysis also includes terms such

as *bot*, *boată*, *băț*, *bătă* or *bute* with which *botă* intersected and/or was confused along time, often represented as a formal variant or as an etymological doublet. Phonetic, morphological, semantic, lexical and etymological aspects were included in the description of the meanings encountered in the dialectal distribution of the term *botă*: (1) ‘stick’, (2) ‘wooden vessel’, (3) ‘(various types of) swelling’, ‘lumps’ or ‘heap’, (4) ‘boot’ and (5) ‘ignorance’.

Cuvinte-cheie: *botă*, etimologie, semantică, omonimie, distribuție dialectală.

Keywords: *botă*, etymology, semantics, homonymy, dialectal distribution.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie, 13
marinela.bota@lingv.ro
dana.rautu@lingv.ro*